

Наталія Багрійчук

**СЕМАНТИКА ЕВФЕМІЗМІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ
(На матеріалі збірок творів О. Забужко “Сестро, сестро”
та Г. Пагутяк “Захід сонця в Урожі”)**

У статті досліджено семантику евфемізованих номінацій у художньому тексті, розкрито визначальні ознаки й характер евфемізмів у творах досліджуваних авторів.

Ключові слова: евфемізми, табу, художній текст, імпліцитність, адресант, адресат.

Увага мовознавців, спрямована на характеристику взаємозв'язку концептуальної, зокрема міфологічної, та мовної картин світу, зумовила необхідність розгляду питання евфемізмів (Ев.) – мовних одиниць, які прямо чи опосередковано (через співвіднесення їх асоціативно-образної основи з еталонами, символами, стереотипами національної культури) несуть у собі інформацію про світ. У моделі “людина↔світ” цінними є знання про характер співвідношення особистісного світу (мікрокосму) й об'єктивного (макрокосму). Проекцію особистісного світу на площину об'єктивного здійснено на основі пізнавальної та практичної діяльності мовця, що відбивається в мовних знаках. Одним із важливих мовних засобів осмислення й розширення макрокосму і є Ев. Роль евфемізованих номенів у мовленні, їх семантику, структуру розглядало багато вчених (В. Ужченко, Д. Ужченко [14], М. Ковшова [7], І. Мілева [8] та ін.). Так, можна виокремити такі проблематичні русла, у яких працювали й працюють дослідники: евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні (І. Мілева [8], В. Ужченко, Д. Ужченко [14]); семантика і прагматика Ев. (М. Ковшова [7]); *Ев.* як складники системи референтних висловлювань у художньому тексті (І. Бабій [1]). Однак евфемізовані одиниці, що реалізують процес номінації – співвіднесення мовних елементів із екстралінгвальними об'єктами, семантику Ев. у художньому тексті, зокрема у творчості О. Забужко та Г. Пагутяк, належним чином не проаналізовано, що й зумовило вибір теми й актуальність нашого дослідження.

Орієнтування на тексти названих авторів не є випадковим: цим збіркам властива художньо-естетична цінність, вони займають вагоме місце в літературному просторі. Так, збірка О. Забужко “Сестро, сестро” – учасниця змагань “Книга Року-2006” газети “Lidove poviny” (Чехія), а також визнана першою в конкурсі українських книг 2003 року в номінації “літературно-художнє видання”. Г. Пагутяк за збірку творів “Захід сонця в Урожі” в 2008-му році стала першою лауреаткою премії “Айстра” Міжнародного австралійського Фонду Ернеста та Наталії Гуляк.

Творчість названих письменниць деякі вчені умовно відзначають як постмодерну, тобто їхні твори можна кваліфікувати як такі, у яких мовними засобами створюється комічне, іронічне, карнавальне, святкове й зміст яких може розглядатися крізь призму карнавальності, гри, діалогічності в широкому розумінні слова [5, с. 59]. Однак однозначно зараховувати збірки “Сестро, сестро” та “Захід сонця в Урожі” до постмодерних, очевидно, не можна. Наприклад, Г. Пагутяк, на нашу думку, у своїй творчій лабораторії далека від постмодернізму.

Стосовно творів цієї письменниці Т. Бовсунівська зауважує: “Читач втомився від галасливої постмодерністської поетики, сповненої ризоматичних схем та образів-симулякрів, і потягнувся до її альтернативи, до ще не загубленої традиції – до поетики сакральної” [3, с. 62]. Ми підтримуємо висловлену думку, підкреслюючи: інтегрувальним фактором творчості цих авторок послужив спільний часовий простір, у якому вони творять, спроба відновити архетипи культурної пам’яті. Одними з основних засобів її експлікування є Ев., інтенційна зумовленість яких декодується на текстовому полотні.

Звідси випливає й мета нашої роботи: розкрити семантику евфемізованих номінацій у художньому тексті. Поставлена мета передбачає розв’язання таких основних завдань:

- дослідити семантику евфемізованих номенів у художніх текстах О. Забужко та Г. Пагутяк;
- розкрити сутнісні ознаки, характер Ев. у творах названих авторів.

Останнім часом діяльність учених була спрямована на дослідження ролі евфемізованих одиниць у мовленні та наукове обґрунтування сутнісних ознак цих мовних величин. Порівняймо окремі визначення Ев., наявні в мовознавчій літературі: евфемізми – слова і вирази, які вживаються в літературній мові з метою уникнення слів з непристойним, брутальним значенням або з неприємним емоціональним забарвленням <...> [12, с. 57]; слово чи вираз, яким замінюють у мові грубе, непристойне, з неприємним емоціональним забарвленням слово [4, с. 255]; емоційно нейтральні слова або вирази, які вживаються замість синонімічних їм слів або виразів, що видаються мовцеві непристойними, грубими чи нетактовними [2, с. 200].

“Лінгвістична енциклопедія” О. Селіванової та академічне видання “Сучасна українська літературна мова. Лексикологія і фразеологія” подає таке визначення Ев.: стилістична фігура; навмисна заміна ознаки певного поняття описовим найменуванням або іншим знаком для усунення небажаних, надто різких, недостатньо ввічливих слів шляхом їхнього пом’якшення або шифрування через заборону на вживання деяких слів, наприклад, абсценної лексики [13, с. 63]; слова або словосполучення, які не прямо, а приховано, ввічливо чи пом’якшено визначають назви якогось предмета, явища <...> [13, с. 63].

Усі наведені дефініції більшою чи меншою мірою акцентують на важливій ознаці Ев. – заміні “грубого” найменування кореферентною назвою предмета, явища, ознаки чи дії. Однак, на нашу думку, синтезувальним є визначення Ев., подане в енциклопедії “Українська мова”, яке і буде базовим у нашому дослідженні: “Евфемізм – слово або вислів, троп, що вживається для <...> прихованого з окремих причин, пом’якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій, заміни прямої їх назви <...>” [15, с. 168].

Ев. притаманні такі основні ознаки, як: образність – здатність мовних одиниць створювати наочно-чуттєві уявлення про предмети навколишньої дійсності [14, с. 48-49]; оцінність – кваліфікування денотата; експресивність – “властивість мовної одиниці підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого” [15, с. 170]; імпліцитність – здатність Ев. виражати приховане значення.

В основі евфемізованих номенів, їх використання лежить поняття *табу* (від полонезького *tabu* – “заборонений”, “священний”) – заборона на вживання певних слів, що зумовлюється містично заборонними, соціальними, політичними, зокрема цензурними, культурними, морально-етичними чинниками [15, с. 676]. Ев. є психологічною рефлексією людської свідомості на певне табу. Відповідно вчені виокремлюють основні табуйовані сфери, що підлягають евфемізації. Наприклад, М. Ковшова окреслює такі найосновніші з них, а саме: побутова: анатомія і фізіологія людини, інтимні стосунки, вік, хвороби, зовнішність, психічний стан та інтелектуальні здібності; соціально-політична: внутрішньополітичні, економічні й соціальні відношення; операції в мові юристів, військових і дипломатії; релігійно-світоглядна, зокрема тема смерті [7, с. 279–301].

Л. Скрипник називає дві основні сфери, які потребують евфемістичної заміни: тему смерті та поняття “зраджувати в коханні, у подружньому житті” [11, с. 11]. Матеріал нашого дослідження показує, що в текстах згаданих авторів також основною сферою, яка підлягає евфемізації, є смерть. Так, у збірках художніх текстів Г. Пагутяк та О. Забужко нами виявлено такі основні лексико-семантичні групи Ев., що є найменуваннями:

1) поняття “*смерть, смертельна небезпека*”. Серед цієї групи виокремимо ряди евфемістичних одиниць залежно від різних смислових відтінків, експлікованих Ев., а саме:

– ризику: *важити життям; спокушати долю*. Напр.: “*Не гніви Бога, – вставив Влодко. Нема потреб спокушати долю. Ти й так важиш життям на службі. Хай панна Уляна забере свої слова назад*” [9, с. 58];

– очікування (слова та словосполучення цього підвиду є наслідком осмислення людською свідомістю магічно-віртуальної межі, життєвого горизонту, які можна репрезентувати такою формулою “*вже не тут, але ще не там*”): *відходити (в інший) світ; душа розлучається з тілом; згасати; перебувати на грані між життям і смертю; покидати набридлу в’язницю (тіло); чекати свого часу (смерті)*. Напр.: *Душа розлучається з тілом, покидає набридлу в’язницю. І кожен хотів би, щоб це відбулося без болю* [9, с. 222]; *Не пізнавши світ, відходимо в інший, звільнені від тіла, щойно народжені, летимо до світла, що сяє в сутінках* [9, с. 364];

– інтенційних дій, тобто спрямованих на об’єкт, навмисних: *вилучити з цього світу; звести зі світу; зірвати дочасно з дерева життя; хотіти дати забуття*. Пор: *Він їй нічого не сказав, але вона вже знала, що її таємниця відкрита, і поклялася звести його зі світу* [9, с. 9]; *Вода текла по мені, і я зрозуміла, що тиняюсь ніби у якійсь печері, що тужавіє наді мною. Ріка хотіла дати мені забуття* [9, с. 167].

Проаналізуємо один із прикладів. У сегменті тексту *Заставили до найтяжчої роботи, їсти давали, як псові. Пішла вона прати взимі на ринь і дістала гарячку. А по якимсь часі і дитя забрала з собою. Ото вся історія* [9, с. 37] автор знайомить нас із Емілією, жінкою-покриткою, яка після несподіваної смерті нареченого з немовлям (байстряма) на руках з Урожа повертається до Львова, до родичів. Емілія чекає від них допомоги й розуміння, натомість найближчі люди створюють їй нестерпні умови існування. Звернімо увагу на вирази: “*дістала*

гарячку”, “*і дитя забрала з собою*”. Інформація про те, що гарячка не минула благополучно, а призвела до фатальних наслідків, не есплікується безпосередньо – вона актуалізується лише за допомогою додаткових когерентних засобів, які формують цілісний семантичний простір; домінантним засобом семантичного зв'язку в наведеному тексті є словосполучення *дістала гарячку*; сполучник *і* сприяє формуванню логічної послідовності, якою продукуються імпліцитні причиново-наслідкові відношення між семантичними компонентами речення.

До названої вище семантичної групи залучаємо також евфемізовані конструкції, у складі яких наявні:

– фразеологічні сполучення, що вказують на місце дії: *спочивати на цвинтарі* (в могилі). Пор.: *Моє життя знову набуло сенсу: увійти у той загадковий дім, перший власник якого спочиває на цвинтарі* <...> [9, с. 16];

– мовні одиниці зі значенням абсолютного вияву процесу, стану: *дати дуба; захлинутися; згаснути; зникнути остаточно; погаснути*. Напр.: *Ми зі старою більше мовчимо, <...> нас мучить цікавість. Чи захлинемось у брудних водах потопу, чи згаснемо у якомусь темному закамарку на кораблі?* [9, с. 222].

Названу групу маніфестують і текстуальні кореференти на позначення поняття *смерть*: *крапка; Моровиця; потойбічне життя*. Пор.: *Приходила Моровиця в образі дівки чи й старшого чоловіка і розлучала жінку з чоловіком, маму з дітьми і тіло з душею* [9, с. 100].

У текстах О. Забужко також наявні Ев. на позначення смерті (вбивства), однак вони представлені в сконденсованішій формі; як своєрідні штрихи та образні натяки, вони передають її трагізм: *дівчина-пуголовок (дитина, вбита внаслідок абортів); запах домовини; конати*. Наявні в збірці “Сестро, сестро” й такі описові конструкції, у складі яких є вказівні займенники та обставинні прислівники на позначення місця, що є носіями евфемізованого значення: *по тому боці; та (дитина), що не народилася*. У межах цієї групи виявлено й евфемізми-фраземи з інтенційним значенням. Напр.: “*Ти сиділа з ногами на канані і читала казку: про те, як зрізали чумаки в лісі сопілку з калини, <...> а та й заговорила: помалу-малу. Сестрице, грай, не врази мого серденька вкрай. Ти ж мене, сестро, зі світу згубила, в моє серденько гострий ніж устромила <...>*” [6, с. 29]. Отже, Ев. на позначення поняття *смерть* у художніх текстах Г. Пагутяк та О. Забужко формують так зване танатологічне тло, якому притаманна утаємниченість і загадковість.

Наявні в задекларованих текстах і ті Ев., що означають процес народження дитини: *вигойдувати в собі; викликати до життя; заклянутись; прихід немовлят; привести на світ; радість наближення (=“народження малюка”)*. Пор.: *І, певно, добре жити усе життя серед своїх: нікуди не виїздити, нічим не ризикувати, із гідністю оплакуючи близьких і весело вітаючи прихід немовлят* [9, с. 325];... *це був ще один виразний спогад: коли... твоя мама, твоя струнка і тепла мама, від якої завжди так гарно пахло і яка вже третій місяць вигойдувала в собі твою сестру, огорнула тебе рукавами светра <...>* [6, с. 28].

Ев. цієї групи є засобом завуальованості інформації, яку вважають табуваною для відвертого називання відповідної реалії, дії, ознаки.

Ще одну групу в досліджуваних текстах репрезентують мовні одиниці на позначення нечистої сили: *нечисте місце; леґіон*. Пор.: *В останню мить зауважили, що однієї жінки нема <...>. Ту жінку знайшли на третій день, їй стало погано з серцем. Ім'я їм – леґіон? Покинутим у лісі, посеред танцю, посеред великого дому, в якому живуть тисячі людей, покинутих дітьми, батьками, друзями* [9, с. 243]. У наведеному сегменті йдеться про пригоду, що трапилась із співробітниками однієї установи, конкретно не названої в художньому тексті, які вирішили піти до лісу назбирати грибів. Автор тексту вказує на “поверхневу” причину зникнення жінки – на наявність у неї проблеми з серцем. Однак важливішим є імпліцитне значення першопричини (Чому у жінки виник інфаркт?), яке міститься у лексемі *леґіон* (нагромадження нечистої сили); за міфологічним уявленням, це загублені нехрещені душі померлих дітей <...> [16, с. 20]. Вони не можуть знайти вічного спокою, а тому витають у безлюдних місцях і заманюють до себе живих. Важливим моментом розуміння основної суті таких слів (*леґіон*) є той факт, що ця “сила” стала сприйматися “нечистою” лише під впливом християнства [16, с. 19]. Саме тому вказаний фрагмент художнього тексту змушує нас звернутися до першоджерела – Євангелія від Луки, де у восьмому вірші читаємо: *Ісус же спитав його (біснுவатого): “Як тобі на ім'я?” – “Леґіон!” – відповів той, багато бо бісів увійшло в нього* [10, с. 83]. Проведення паралелей між двома фрагментами тексту (художнього та біблійного) наштовхує на думку, що основа пізнання буття базується на еклектиці двох світоглядних систем – язичницької та християнської. Вони настільки синтезовані, що проведення чіткої межі між ними чи здійснення аналізу кожної з цих систем “у чистому вигляді” є, очевидно, неможливим.

Отже, проаналізувавши Ев., наявні в текстах О. Забужко та Г. Пагутяк, можемо стверджувати, що ці мовні одиниці в збірці “Сестро, сестро” є менш частотними, ніж у зіставлюваній – “Захід сонця в Урожі”. Евфемізовані номінації є важливим елементом художнього тексту, засобом формування завуальованості інформації, яка міститься в ньому, розширюючи семантичне поле його сприйняття та декодування. Ев. у творах названих письменниць мають спільні щодо сфер їхньої реалізації семантичні особливості, хоч подекуди існують розбіжності у відтінках їхніх значень. Зокрема, у текстах збірок О. Забужко більше, ніж у Г. Пагутяк, використано Ев. фразеологічного характеру, які експлікують широкий спектр образності. Саме розгляд фразем крізь призму евфемізації в художньому тексті, на нашу думку, можна визначити як перспективне задеклароване дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабій І. О. Комунікативно-прагматичні параметри дескрипцій у текстах “малої прози” кінця ХХ – поч. ХХІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. Наук : спец. 10. 02. 01 “Українська мова” / І. О. Бабій. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Бовсунівська Т. Жанр “духовного роману” в сучасній літературі : “Євангеліє від Пілата” Еріка-Еммануеля Шмітта / Т. Бовсунівська // Січ. – 2010. – № 5 – С. 62–69.
4. Великий тлумачний словник сучасник української мови / [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.

5. Голянич М. І. Внутрішня форма слова і художній текст: [Монографія] / Марія Голянич. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – 180 с.
6. Забужко О. Сестро, Сестро : [повісті та оповідання] / Оксана Забужко. – К. : Факт, 2004. – 240 с.
7. Ковшова М. Л. Семантика и прагматика эвфемизмов / Мария Ковшова. – М. : Гнозис, 2007. – 320 с.
8. Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Ірина Мілева. – Луганськ, 2005. – 19 с.
9. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: [романи, повісті, оповідання та новели]. 2-ге вид., переробл. і доп. / Галина Пагутяк – Львів : ЛА “Піраміда”, 2007. – 368 с.
10. Святе Письмо Старого та Нового завіту: [повний переклад здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами]. – Вид-во Отців Василіян “Місіонер”, 2007. – 350 с.
11. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : “Наукова думка”, 1973. – 280 с.
12. Словник лінгвістичних термінів / заг. ред. Є. В. Кротевича. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. – 235 с.
13. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / [Голянич М. І., Стефурак Р. І., Бабій І. О.]; за редакцією М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімик, 2011. – 272 с.
14. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови: навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.
15. Українська мова: Енциклопедія / [Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во “Українська Енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
16. Хобзей Н. В. Міфологічна лексика українських говорів карпатського ареалу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 “Українська мова” / Наталія Хобзей, Львів, 1995. – 23 с.

Nataliia Bahriichuk

***The semantics of the euphemized nominations in a literary text
(on the basis of the short stories collections by Zabuzhko O. “Sister, sister”
and Pahutjak H. “The sunset in Urozh”)***

In the article semantics of euphemized nominations is investigational in artistic text, it was shown the important features and the character of euphemisms in stories of investigated authors.

Keywords: euphemisms, taboos, artistic text, implicitnist', sender, addressee.

Юлія Вороніна

ОЗНАКА ФЕМІННОСТІ В ПОРІВНЯННЯХ В. СЛАПЧУКА

У статті на матеріалі творів сучасного українського письменника В. Слпчука виокремлено та класифіковано порівняння, що характеризують жінку, а також конструкції з опорною лексею жінка. Висвітлено гендерний аспект побудови порівнянь, проаналізовано відповідні порівняльні структури.

Ключові слова: порівняння, гендер, гендерний стереотип, гендерна роль.

Світ побудований на протиріччях і постійних протистояннях. Жіноче й чоловіче начала надто різні, аби, зійшовшись у чомусь одному, не розійтись